

تاریخ گیلان

(۱) ورود شاه عباس اول به گیلان تا پایان انقلاب جنگل

ناصر عظیمی



لوگت ایلیا

www.ketab.ir

سرشناسنامه: عظیمی، ناصر ۱۳۳۳
عنوان و پدیدآور: تاریخ گیلان: (از ورود شاه عباس اول به گیلان تا پایان انقلاب جنگل) / ناصر عظیمی.

مشخصات نشر: رشت، فرهنگ‌ایلیا، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۶۵۰ ص.

شابک: ۴-۵۲۶-۱۹۰-۹۶۴-۹۷۸

موضوع: گیلان -- تاریخ

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ ۲۰۴۹ ی ۸۵ ع ۸ DSR

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵ / ۲۳

شماره کتاب‌خانه ملی: ۴۶۴۶۲۳۶



فرهنگ ایلیا

● تاریخ گیلان (از ورود شاه‌عباس اول به گیلان تا پایان انقلاب جنگل)

● ناصر عظیمی

● ویراستار فنی و زبانی: هادی میرزائزاد موحد

● چاپ نخست: ۱۳۹۶ ● شمارگان: هزار نسخه ● شماره نشر: ۶۴۳

● صفحه‌آرایی: وحید باقری ● حروفچینی و آماده‌سازی: کارگاه نشر فرهنگ‌ایلیا

● همه‌ی حقوق این کتاب محفوظ است.

● شابک: ۴-۵۲۶-۱۹۰-۹۶۴-۹۷۸

● نشر فرهنگ‌ایلیا؛ رشت، خ آزادگان، جنب دبیرستان بهشتی، خ صفایی، خ حاتم، شماره ۴۹

● تلفن: ۳۳۳۳۳۳۳۳ ۳۳۳۳۳۳۳۳ ● دورنگار: ۳۳۳۳۱۸۲۸ ۰۱۳-

Email: nashreilia@yahoo.com

www.farhang-eilia.ir

فهرست

۱۳	یادداشت حوزه هنری گیلان
۱۵	پیش گفتار
۱۹	فصل اول: تمرکز قدرت در گیلان یک فرایند تاریخ ساز
۱۹	مقدمه
۲۰	تمرکز و یکپارچه سازی، یک ضرورت تاریخی نوین
۲۵	تصرف و یکپارچه شدن گیلان
۲۷	گیلان از سال ۱۰۰۱ هجری تا سال ۱۰۰۶ هجری (مقاومت شکننده)
۲۹	وزیران گیلان در دوره‌ای که گیلان «خاصه» بود
۳۰	گیلان در زمان وزارت میرزای عالمیان
۳۳	معمای فقدان ولایت امامک مستقل تالش
۳۴	وزارت بهزادبیک در گیلان
۳۷	دستگیری و «سیاحت» بهزاد
۳۸	سیاست جدید در وزارت اداریک بر گیلان
۳۸	وزارت میرزا اسماعیل بر گیلان وقوع برش عادل شاه
۳۹	مرگ شاه عباس
۳۹	تمرکزگرایی در گیلان و تغییرات اقله اداری و اجتماعی
۴۰	تغییر ساختار اداری گیلان و اثرات آن
۴۴	گسترش تولید کالایی و روابط پولی در گیلان
۴۶	خاصه شدن و اثرات آن در سرزمین گیلان
۴۸	اهمیت یافتن گیلان به عنوان یک محور استراتژیک تجارت
۵۴	از بین رفتن گسل فرهنگی
۵۴	گسترش روابط فرهنگی با بدنه‌ی اصلی ایران
۵۵	چکیده
۵۷	فصل دوم: شورش حاکمان محلی سابق گیلان علیه تمرکز قدرت
۵۸	تفسیرهایی از قیام عادل شاه
۶۶	عبدالفتاح فومنی و دیدگاهش در تاریخ گیلان
۷۱	شورش عادل شاه (کالنجار سلطان)
۷۳	کالنجار سلطان (عادل شاه) پسر شاه جمشیدخان
۷۴	شورش حاکمان خان سالاری‌های محلی سابق
۷۹	حمله به تنکابن (اولین شکست شورشیان)
۸۱	بسیج سریع دولتیان برای مقابله با شورشیان
۸۲	استقرار اردوگاه نظامی در سیاه‌رودبار رشت و تعیین فرماندهی جنگ
۸۲	پیکار نهایی دو ماه پس از آغاز شورش
۸۳	پیکار خونین
۸۴	دستگیری عادل شاه و یارانش در لشت‌نشاء
۸۶	شورش عادل شاه در ترازوی نقد
۸۹	چکیده

۹۱	فصل سوم: از مرگ شاه‌عباس تا حمله‌ی پتر اول به گیلان
۹۲	گیلان پس از شورش عادل‌شاه
۹۶	موقعیت دشوار گیلان بین سه سیاست متخاصم
۱۰۱	وضع گیلان پس از مرگ شاه‌عباس
۱۰۴	وزیران جدید برای گیلان
۱۰۶	شاه‌صفی در گیلان
۱۰۸	گیلان در دوره‌ی شاه‌عباس دوم
۱۱۰	گیلان در دوره‌ی شاه‌سلیمان
۱۱۲	حمله‌ی استارازین به گیلان در زمان شاه‌سلیمان
۱۱۷	گیلان در استانه‌ی حمله پتر اول
۱۱۹	اولین کنسوکری در گیلان
۱۲۰	اهداف حمله‌ی پتر اول: سواحل دریای خزر و گیلان
۱۲۲	گزارش اشغال گیلان توسط پتر اول
۱۲۳	اسماعیل بیگ سفیر پر راز و رم ایران دربار پتر اول
۱۲۶	محتوای قرارداد پترزبورگ در مورد گیلان در ۱۷۲۳ میلادی
۱۲۷	اشغال شرق گیلان
۱۲۸	قرارداد پتر اول با عثمانی و مرگ زود هنگام
۱۲۹	گزارش‌های گیلاننتر از رشت
۱۳۱	قراردادی برای دور زدن شاه ایران (قرارداد اول رشت)
۱۳۴	قرارداد دوم رشت و بیرون رفتن روسیه از گیلان
۱۳۸	پی‌آمدهای تاریخی اشغال گیلان
۱۴۲	ظهور شهر مسلط و اهمیت آن در تاریخ گیلان
۱۴۸	چکیده
۱۵۱	فصل چهارم: گیلان از رفع اشغال تا اشغالی دیگر!
۱۵۲	گیلان صحنه‌ی کشمکش روسیه، انگلیس و دولت مرکزی
۱۵۹	ممنوع شدن تجارت انگلیسی‌ها از طریق روسیه
۱۶۱	مرگ تراژیک التون در فومن
۱۶۱	اهمیت تجاری گیلان
۱۶۴	حاکمیت ایران در دستان کریم‌خان زند
۱۶۴	حکومت هدایت‌خان فومنی در گیلان (حاکم کتاب خوان!)
۱۶۶	شکل رابطه‌ی حاکم گیلان با حکومت مرکزی
۱۶۷	فقر روستائیان و اولین نشان‌های انباشت سرمایه در رشت
۱۶۹	مرگ کریم‌خان و هرج و مرجی دیگر در گیلان
۱۷۱	ظهور قاجارها و پایتختی تهران
۱۷۲	نگاهی کوتاه به گیلان در آغاز حکومت قاجاریه
۱۷۵	حمله‌ی تسیتیانوف به گیلان (جنگ پله‌ارین و استراتژی جدید روسیه)
۱۷۷	ایران و گیلان در آستانه‌ی تحولات بزرگ در منطقه‌ی قفقاز
۱۸۱	چکیده

۱۸۳	فصل پنجم: فرایند ادغام اقتصاد گیلان در اقتصاد روسیه.....
۱۸۳	کنسول جدید روسیه در گیلان.....
۱۸۵	تغییرات اداری و جمعیتی گیلان.....
۱۸۸	جمعیت گیلان.....
۱۹۰	رشت در تلاش برای نقش آفرینی تاریخی.....
۱۹۱	انزلی کلید سراسر گیلان.....
۱۹۳	حکمرانان سیاسی گیلان در دوره ی قاجاریه.....
۱۹۷	گیلان در مدار وابستگی و ادغام در اقتصاد روسیه.....
۱۹۹	گیلان پایان جنگ را با فاجعه آغاز کرد!.....
۲۰۰	اقتصاد ایران هم نجات دهنده ی گیلان.....
۲۰۲	اجماع رایج برای بازی بزرگ.....
۲۰۳	روسیه ی جدید و تهاجم جدید.....
۲۰۴	نفوذ روزافزون تجارت روسیه در اقتصاد گیلان.....
۲۰۹	سرمایه گذاری های بین المللی روسیه در گیلان.....
۲۲۳	سرمایه ی مالی روسیه در گیلان.....
۲۲۴	نفوذ بی رقیب روسیه در استانهای جنگ جهانی.....
۲۲۷	قطبی شده فضا و خروج مازاد از گیلان.....
۲۳۰	چکیده.....
۲۳۳	فصل ششم: تحولات اجتماعی و فرهنگی گیلان.....
۲۳۵	جمعیت و شهرنشینی.....
۲۳۸	اولین ایده های اصلاح امور جامعه.....
۲۴۰	دومین نشانه های اصلاح گری نهادی.....
۲۴۱	مجلس شورای علما و اعیان، سومین اقدام اصلاح گری نهادی.....
۲۴۳	گروه های اجتماعی نقش آفرین در گیلان.....
۲۴۶	تهیه ی اولین نقشه ی رشت پس از سفر ناصرالدین شاه.....
۲۵۰	مقایسه ی تطبیقی نقشه ی تاریخی رشت با امروز.....
۲۵۵	«مجلس تنظیمات حسنه»، نهاد اصلاح گر رادیکال.....
۲۵۸	تنظیمات در نظیف شهر رشت.....
۲۵۸	نخستین قواعد شهر سازی و معماری برای شهر رشت.....
۲۶۰	تعیین و تشویق عوارض و مالیات در شهر.....
۲۶۰	نصب چراغ راهنما برای کشتی ها در مرداب انزلی.....
۲۶۰	درخواست تخم نوغان از فرنگستان.....
۲۶۱	دفاع از حیوانات باربر.....
۲۶۲	اولین تقابل آشکار سنت و تجدد در گیلان.....
۲۶۸	برکناری میرزا محمودخان ناصرالملک.....
۲۶۹	تغییرات بطئی در متن جامعه.....
۲۷۰	بیست سال بدون اتفاق مهم.....
۲۷۱	آغاز تحولات جدید با آهنگ سریع تر.....
۲۷۲	آموزش و پرورش جدید.....

۲۷۳	مدارس ارمنیان، اولین مدارس جدید گیلان
۲۷۵	تاسیس مدارس جدید ایرانی در گیلان
۲۸۲	موافقان و مخالفان مدارس جدید در گیلان
۲۸۵	انتشار روزنامه در گیلان
۲۸۶	روزنامه‌ی پیشگام در گیلان
۲۹۵	روزنامه‌خوانی در گیلان
۲۹۶	واژه‌های نو، نشانی از افق‌های نو
۳۰۰	چکیده
۳۰۱	فصل هفتم: مشروطه‌ی گیلانی؛ احیاءکننده‌ی مشروطه‌ی ایرانی!
۳۰۳	شرایط و زمینه‌ی نیلان در آستانه‌ی جنبش مشروطیت
۳۰۷	مشروطه‌ی گیلانی پیش از صدور فرمان مشروطیت
۳۰۷	مشروطه در تهران
۳۰۹	مهاجرت درباره مهاجرت (تجربا)
۳۱۰	پیدا شدن نام مشروطه
۳۱۲	آیا جنبشی در گیلان پیش از صدور فرمان مشروطه وجود داشت؟
۳۱۶	مشروطه‌ی گیلانی از صدور فرمان مشروطه تا آغاز استبداد صغیر
۳۱۶	حاکم مشروطه‌خواه در گیلان
۳۱۷	بست‌نشینی در کنسولگری انگلیس در رشت
۳۲۰	آمدن کاردار انگلیس از تهران به رشت
۳۲۴	انتخابات مجلس، محرک اصلی شروع جنبش مشروطه در گیلان
۳۲۶	تشکیل فرقه‌ی اجتماعیون عامیون در گیلان
۳۳۶	انتخاب نمایندگان دوره‌ی اول مجلس از گیلان و تصویب قانون اساسی
۳۳۸	اولین بدعهدی محمدعلی‌شاه در تهران
۳۳۹	قدرت‌گیری انجمن‌ها در رشت
۳۴۰	حاکم جدید گیلان: سپهدار به‌جای وزیر اکرم
۳۴۱	اوج‌گیری جنبش مشروطه در گیلان
۳۴۲	شعله‌ور شدن یکباره‌ی مطالبات مردم
۳۴۳	جنبش اخراج مخالفان مشروطه از رشت
۳۴۵	حضور امین‌السلطان، کاندید نخست‌وزیری مشروطه در گیلان
۳۴۷	بهار سال ۱۲۸۶ خورشیدی؛ گیلان در دست انجمن‌ها
۳۵۰	تصویب متمم قانون اساسی مشروطیت
۳۵۱	بازگشت صالح‌خان وزیر اکرم به حکومت گیلان
۳۵۲	اختلاف در انجمن رشت بر سر مال‌الاجاره‌ی زمین
۳۵۴	روابط مالک و زارع در زمان مشروطه در گیلان
۳۵۴	روابط مالک و زارع در پرورش کرم ابریشم
۳۵۷	روابط مالک و زارع در کشت برنج
۳۶۰	حاکم جدید و انتخابات جدید در گیلان
۳۶۰	قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی مصوب خرداد ۱۲۸۶ خورشیدی
۳۶۶	سالگرد با شکوه صدور فرمان مشروطیت
۳۶۷	تغییر مواضع انگلستان نسبت به مشروطه

۳۶۸	ترور امین‌السلطان در روز قرارداد ۱۹۰۷!
۳۷۲	اوج‌گیری فعالیت انجمن‌ها و عزل حاکم گیلان
۳۷۴	عزل امیر اعظم و نصب ظهیرالدوله
۳۷۵	مشروطه در گیلان؛ از آغاز استبداد صغیر تا فتح تهران
۳۷۸	کمیته‌ی ستار و کودتای انقلابی رشت
۳۸۳	روایت پیرم‌خان
۳۸۵	روایت سالار فاتح
۳۸۶	روایت احمد کسروی
۳۸۸	روایت خسرو شاکری
۳۹۰	از ۲ تیر ماه تا ۱۹ بهمن ۱۲۸۷ خورشیدی چه گذشت؟
۴۰۰	سردار افخم شهباب‌ها کابوس می‌دید!
۴۰۲	روز واقعه - غفلت کنسولگری روسیه
۴۰۳	دعوت خیر - انگیز انقلابیون از سپهدار تنکابنی
۴۰۵	آمدن سپهدار به رشت
۴۰۸	حرکت به تهران در دستور کار
۴۱۰	اولین جنگ در یوزیش‌پای در ۱ اسفند
۴۱۲	شمار نیروهای مجاهدین - رمانده‌ی آن در حمله به تهران
۴۱۳	جنگ دوم (جنگ نیکویه)
۴۱۴	دیدار نکر اسف با سپهدار تنکابنی در رشت
۴۱۵	تهدیدهای روسیه با ابزار اشغال ایران
۴۱۷	تصرف قزوین، شور مشروطه‌خواهان و ناامنی مخالبان - مشروطه
۴۱۸	تصرف قزوین و پذیرش مشروطه‌ی محدود
۴۱۹	عکس‌العمل‌های غیرمنتظره از تبریز
۴۲۸	بختیاری‌ها، پیشگام ولی متفرق و مردد
۴۳۱	پیش به سوی تهران و سقوط استبداد
۴۴۴	ظهور نسل جدیدی از سیاستمداران و نقش عاملیت
۴۴۹	چکیده
۴۵۲	فصل هشتم: گیلان از فتح تهران تا آغاز جنگ اول جهانی
۴۵۳	سردار معتمد حاکم جدید گیلان
۴۵۶	استقرار نهادهای مشروطه در گیلان
۴۶۰	محمدعلی‌شاه در گیلان (حوضه‌ی صحبت نداشت)
۴۶۱	سفیر جدید روسیه در ایران: گیلان سرزمینی خاص است
۴۶۳	صندوق اعانه برای دولت در گیلان
۴۶۵	اولین دسیسه‌چینی اوسینکو در موضع کنسول رشت
۴۶۵	انتخابات مجلس دوم در گیلان
۴۶۸	ورود شوستر به ایران و بحرانی دیگر
۴۶۹	بازگشت محمدعلی‌شاه به ایران!
۴۷۰	بهانه‌جویی‌های دولت روسیه
۴۷۳	بازهم اقدامات تحریک‌آمیز نکر اسف در رشت
۴۷۴	اولتیماتوم روسیه به ایران و اشغال گیلان
۴۷۶	سربازان روسی در انزلی و رشت

۴۷۹		منطق سیاست‌های روس و انگلیس در ایران
۴۸۰		اعدام مبارزان ضد اشغال در ۱۰ بهمن در رشت و انزلی
۴۸۵		تسلیم شدن پاکلوسکی و اوسینکو به سیاست نکراسف
۴۸۶		درخواست تبعید مبارزان ضد اشغال از گیلان
۴۹۰		فصل نهم: جنبشی در مقابل اشغال که به انقلاب راه گشود
۴۹۰		زمینه‌ی پیدایش جنبش جنگل در جنگ اول جهانی
۴۹۴		رد پای کوچک‌خان از جنبش مشروطه تا آغاز جنبش جنگل
۵۰۲		حرکت کوچک‌خان به مازندران و گیلان
۵۰۴		آغاز جنبش جنگل در ۲۰ مرداد ۱۲۹۴ خ
۵۰۵		دوره‌های جنبش و انقلاب جنگل
۵۰۶		جغرافیای هسته‌ی شش نفری اولیه‌ی جنبش جنگل
۵۰۸		شیوه‌ی ردیابی اوسینکو برای مقابله
۵۰۹		عبدالرزاق سفتی مأمور اوسینکو
۵۱۰		عملیات دوه علیه کابان
۵۱۲		حمله‌ی مفاخرالیک به کابان
۵۱۵		گیلان در تصرف جنگلی‌ها
۵۱۶		جنگ مستقیم با قوای انگلیس
۵۱۷		تقابل‌ها در دو کانون کسره و وراب
۵۲۳		زمان دقیق تغییر و تحول در تشکیلات جنگل
۵۲۴		نمونه‌هایی از رویکرد مشروطه‌خواهان به جنگل
۵۲۷		محفل شعر و ادب میرزا حسین خان لاری در وراب رزمیخ
۵۲۹		تغییر فاز مبارزه‌ی جنگلیان
۵۳۱		کناره‌گیری حاج‌احمد از جنبش، زمینه‌ی راهبردی بزرگ
۵۳۵		راهپیمایی بزرگ جنگلیان
۵۳۸		انتهای مسیر راهپیمایی بزرگ و بازگشت به آلیان
۵۳۹		اعدام دکتر حشمت نشانه‌ای از حضور قرون وسطا
۵۴۱		شکل‌گیری اسطوره‌ی کوچک‌خان
۵۴۱		سازماندهی مجدد تشکیلات جنگل در دوره‌ی دوم جنبش
۵۴۲		موقعیت استراتژیکی آلیان در جنبش جنگل
۵۴۳		فعالیت جنگلیان با مرکزیت جدید
۵۴۴		قرارداد ۲۸ مرداد ۱۲۹۸
۵۴۷		قرارداد صلح دولت با جنگلی‌ها
۵۴۹		پیروز انقلاب جنگل و آغاز دوره‌ی سوم
۵۵۲		دو تئوری و دو موضع متفاوت در انقلاب جنگل
۵۵۳		صف‌بندی نیروها در انقلاب جنگل
۵۵۴		تئوری پردازی سلطان‌زاده درباره‌ی انقلاب جنگل
۵۵۸		سلطه‌ی توهم بر آگاهی!
۵۶۲		ماه غسل انقلاب جنگل
۵۶۵		ماه غسل نه‌چندان شیرین!
۵۷۲		کرنسکی ایران و اکثر ایرانی
۵۷۵		«انقلاب دوم» و فاجعه‌ی رشت

۵۷۹.....	فاجعه، با تمام ابعادش از راه می‌رسد.....
۵۸۲.....	بحران در حزب کمونیست ایران.....
۵۸۵.....	به سوی آشتی.....
۵۸۶.....	سیاست خارجی جدید شوروی، ارمغان سیاست جدید لنین.....
۵۸۸.....	قرارداد دوستی با ایران و تعهد دولت شوروی.....
۵۸۹.....	کودتای سردار سپه.....
۵۹۰.....	بهارى دیگر و اتحادی دیگر در پرتو آمدن حیدرخان.....
۵۹۱.....	انزوای مطلق کوچک‌خان.....
۵۹۴.....	فرصت‌های از دست رفته و ارزیابی شتابزده.....
۵۹۵.....	دولت‌هایی که در طول انقلاب جنگل در ایران روی کار آمدند.....
۵۹۵.....	بازی ماهرانه، قوام‌السلطنه با دولت شوروی.....
۵۹۶.....	ورود حیدرخان به گیلان و معمای آن.....
۶۰۲.....	جناح‌بندی قدرت در تشکیلات جنگل و واقعه‌ی ملاسرا.....
۶۰۶.....	واقعه ملاسرا: جنون یا تنگنا؟.....
۶۰۹.....	روایت‌های اصلی از واقعه.....
۶۱۶.....	سهل‌گیری در تشکیلات جنگل.....
۶۱۹.....	کوچک‌خان و واقعه‌ی ملاسرا و پاسخی‌های هنوز بی‌پاسخ.....
۶۲۶.....	جنگ بی‌معنی (بازهم حمله، ماکوک.....
۶۳۱.....	بی‌اعتنایی به سفیر جنگلیان در تهران.....
۶۳۲.....	رشت در تصرف سردار سپه.....
۶۳۳.....	نامه‌ی صلح‌طلبانه‌ی کوچک‌خان به سردار سپه و پاسخ او.....
۶۳۸.....	ترور حسن‌خان آلیانی.....
۶۴۳.....	چکیده.....
۶۴۴.....	منابع.....
۶۵۱.....	نمایه.....

تقدیم به پدرم

زنده یاد سید ابوالقاسم عظیمی دوبخشری

پیش‌گفتار

این کتاب همان‌گونه که از نامش پیداست، ادامه‌ی کتاب «تاریخ گیلان» از آغاز تا پایان حکومت‌های محلی خان‌سالار^۱ است، که از ورود شاه عباس اول به گیلان آغاز می‌شود و تا پایان انقلاب جنگل و برآمدن سردا سیه پایان می‌گیرد. این دوره‌ای مهم در تاریخ گیلان است که هرچه به پایان خود نزدیک می‌شود بر اهمیت تاریخ‌سازی آن افزوده می‌گردد. گیلانیان به‌ویژه در دوران مشروطیت به کاری بزرگ دست زدند که به نظر می‌رسد تاکنون در تاریخ‌نویسی ایرانی، حق مطلب در این باره ادا نشده است. مجاهدین مشروطه در جنگ‌ها، رهبری مبارزه‌ای را به دوش کشیدند که در آن استبداد مطلقه‌ای را که دوباره سر برآورد بود تا مشروطه‌ی ایرانی^۲ را در کام خود فروبرد، با طوفانی که پنج ماه طول کشید و چشم‌های همه‌ی ایرانیان را، مطوف به خود کرد، از اریکه‌ی خود پایین کشید و آزادی و مشروطیت را دوباره به سراسر ایران بازگرداند. سرزمینی که در کمتر از یک دهه بعد، جنبش و انقلاب جنگل را در مبارزه برضد استبدادگری روسیه‌ی تزاری در جنگ اول جهانی پایه‌گذاری کرد که سرانجام پس از حدود پنج سال به انقلاب جنگل راه گشود و برای نخستین بار در تاریخ معاصر ایران تجربه‌ای نوین از اتحادها و تخصیص‌های نیروهای جدید پدید آورد که در سال‌های بعد، به درستی نقد نشد و تجربه‌ای از آن در انبان ضمیر آگاه جمعی ما خاک نگردید.

همانند جلد نخست این نوشته، در این جا هم «تذکره‌های کتاب، استنادات و اسکلت اصلی آن را تشکیل می‌دهند. این «تذکره‌ها در سایه‌ی دو دهه مطالعه‌ی تاریخ گیلان شکل گرفته و سامان یافته و سپس برای تدوین کتاب حاضر، سرمشق این نوشته بوده و برای آن‌ها شواهدی ارائه شده است که امیدوارم در پرتو نقد خوانندگان فرهیخته، صیقل خورده و باعث گسترده‌گی بیشتر نگاه ما به تاریخ گیلان باشد.

۱. برخلاف دیدگاه ماشاءالله آجودانی، نگارنده این سطور، واژه‌ی «مشروطه‌ی ایرانی» را به طعنه و به صورت منفی به کار نمی‌گیرد و ناکامی مشروطه و مشروطه‌خواهان را هم آن‌گونه که نویسنده‌ی «مشروطه‌ی ایرانی» به تقلیل دادن مفاهیم و تفسیر به رای قهقی از مفهوم سکولار مشروطه می‌داند، فرو نمی‌کاهد. نویسنده‌ی محترم برای این فرضیه‌ی خود، شواهد گزینشی از تاریخ مشروطه در ایران برگزیده و به تحولات مرحله‌ی دوم مشروطه یعنی از استبداد صغیر تا فتح تهران توجهی نشان نمی‌دهد و از این رو حتماً گوشه‌ی چشمی به رهبران فتح تهران یعنی انقلابیون مشروطه‌ی گیلانی و کمیته‌ی ستار ندارد. چرا که این تحولات و دیدگاه‌های این رهبران، ناقض نظریه‌ی تقلیل مفاهیم و تفسیر به رای قهقی مفاهیم سکولار است که نویسنده مدعی است عامل اصلی شکست مشروطه‌ی ایرانی بوده است.

تزهایی که سرمشق‌های تلدوین این کتاب بوده‌اند، عبارتند از:

۱. ضمیمه شدن گیلان به دولت مرکزی در زمان شاه عباس اول و «خاصه» شدن سرزمین گیلان در مجموع به ساختار اداری متمرکزی راه برد و مسیر تاریخی نوینی در گیلان پی افکند که در مقایسه با دوره‌ی تاریخی حکومت‌های محلی خان‌سالار، آهنگ سریع‌تری به توسعه و ترقی این سرزمین داد.
۲. شورش موسوم به «عادل‌شاه» تحت‌تاثیر و تحریک حاکمان محلی خان‌سالار سابق گیلان که موقعیت اجتماعی و اقتصادی خود را در پویش ضمیمه شدن گیلان به دولت مرکزی و به‌ویژه خاصه شدن آن توسط شاه عباس از دست داده بودند، پدید آمد. هدف این رویداد در اساس برای بازگرداندن خاستگاه‌های خودمختار سابق در گیلان بود و ارزش تاریخی معینی نداشت.
۳. گیلان پس از مرگ شاه‌عباس اول گرفتار تله‌ی استراتژیک سه دولت متخاصم روسیه‌ی تزاری، عثمانی و دولت مرکزی ایران شد. با وجود مزیت‌های فراوان، به‌ویژه در تولید مهم‌ترین کالای تجاری زمانه، حدود ۱۰۰ سال در زوای تاریخی به‌سربرد و از تحولات عمده‌ی اقتصادی و اجتماعی بازماند.
۴. اگر سرزمین ایران در پایان دولت صفویه دچار غارت و هجوم یکی از بدوی‌ترین قبایل ایرانی، یعنی افغان‌های غلجایی قرار گرفت، جامعه‌ی ایران، به‌ویژه پایتخت پرشکوه آن، یعنی اصفهان در اثر این هجوم ناخواسته، ده‌ها و بلکه صد سال به عقب رانده شد، گیلان در حدود دوازده سال به اشغال یک دولت مدرن درآمد که اقتخارش در آن زمان اروپایی‌شان بود و در نتیجه نه فقط دستخوش ویرانگری و غارت شهرها و منابع تولیدی خود نشد، بلکه خاتمه‌ی اشغال به صورت مسالمت‌آمیز، پنجره‌ی جدیدی به سوی خود گشوده دید و با تجربه‌ی پشت‌سر گذاشتن تحولاتی که برای ساکنانش به‌غایت تازگی داشت، با نمادهای جدیدی از دنیای نوین در اشکال مختلف نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آشنا شد که پیش از آن هیچ‌گاه تجربه نشده بود و از این‌جا ریشه‌ی تاریخ نوین خود را آغاز کرد.
۵. با پایان یافتن اشغال دوازده ساله‌ی گیلان توسط روسیه، یک شهر مسالمت‌آمیز به وجود آمد و در پرتو آن علاوه بر آن که فرصت اعمال ضوابط و مقررات واحدی بر تمام بهای حوزه‌ی نفوذ و فرمان خود در این سرزمین فراهم می‌کرد، زمینه‌های زهکشی مازاد اقتصادی را داشت اولیه را در یک کانون واحد جغرافیایی نیز به‌وجود می‌آورد، کانونی که در تغییر و تحولات نوین، به‌تدریج به گره‌ی ارتباطی اصلی با دنیای خارج تبدیل شد و در آن پیوسته عناصر مدرن برای نقش‌آفرینی دنیای جدید در حال ظهور، هسته‌های اولیه‌ی یک الگوی نوین فضایی در گیلان پدید آورد که ترجمان همان الگوی معروف مرکز - پیرامون بود، که یکی از نشانه‌های نظام نوین سرمایه‌داری هم محسوب می‌شد و نقطه‌های آن در همین مرکز بنیان خود را در محور رشت - انزلی پی افکند.
۶. در اثر الگویی از ساختار فضایی و کالبدی قطبی‌شده‌ی ناشی از مدل مرکز - پیرامون که پس از دوره‌ی اشغال، هسته‌های اولیه‌ی آن در محور رشت - انزلی شکل گرفت، همه‌ی سرزمین به‌جز

همین محور مرکزی گیلان، به نواحی حاشیه‌ای تبدیل شد و تاریخ گیلان پس از این زمان هم در تاریخ همین محور خلاصه شد!

۷. استراتژی جدید توسعه‌طلبانه‌ی روسیه‌ی تزاری که از اوایل قرن نوزدهم به توسعه‌ی قلمرو خود به سمت جنوب روی آورد و سپس به اشغال قلمروهای تاریخی ایران در قفقاز جنوبی دست زد، فرصت‌های نوینی برای تعامل و روابط اقتصادی و تجاری گسترده‌تر با روسیه و اروپا برای ایران و از طریق گیلان فراهم شد و استقرار پایتخت ایران در اوایل همین قرن در تهران هم به تقویت این روابط از طریق این سرزمین کمک فراوان کرد.

۸. تحولات اجتماعی و فرهنگی گیلان بسیار دیرتر از تحولات اقتصادی آن آغاز شد اما پس از مرگ ناصرالدین‌شاه در سال ۱۳۱۳ ق، فرایند تحولات اجتماعی و فرهنگی به تدریج دست‌خوش تغییر شد. تغییرات با سرعت بیشتری ادامه یافت و سرانجام از اوایل قرن بیستم، گیلان به همراه کل مناطق واقع در نیمه‌ی شمالی کشور، به جنبش‌های اجتماعی و فرهنگی نوین میدان عمل داد، که در تاریخ ایران سابقه‌ای نداشت. ۹. مشروطه‌ی گیلانی نجات‌دهنده‌ی مشروطه‌ی ایرانی، حتا در قیاس با بزرگ‌ترین و مبارزترین جنبش مشروطه‌خواهی ایران، یعنی «بریتزرمان»، در عمل موثرتر جلوه کرد و دست به کار تاریخی بزرگی زد، و آن رهبری برانداختن «بداد حنّه» و احیای مشروطه‌ی ایرانی، در زمانی بود که تبریز در اثر اشغال روسیه به کلی از گردونه‌ی مبارزه‌ی استقلال‌طلبانه‌ی خارج شده بود.

۱۰. مشروطه‌ی گیلانی نیز همانند مشروطه‌ی ایران یک جنبش کاملاً شهری به رهبری نسل نوخواسته‌ای از نمایندگان طبقات متوسط و بالای مدرن بود این جنبش هنگامی که به پیروزی در شهرها دست یافت، به ناگاه متوجه شد که در خارج از شهرها شکست خورده و ۸۵ درصد جمعیت و ۹۹ درصد فضای جغرافیایی ایران بود. حاکمیت مطلق در دست اربابان و مالکان بزرگ زمیندار و عناصر ایلی و پس‌مانده‌ترین عناصر اجتماعی ایران است و در نتیجه بر روی لازم برای پیش بردن برنامه‌های خود ندارد و بنابراین در چارچوب ضعف عاملیت در مقابل سانسور، ناگزیر شد که در بسیاری موارد از مواضع خود عقب‌نشینی کند.

۱۱. با کودتای انقلابی رشت در ۱۹ بهمن ۱۲۸۷ خ، نسل جدیدی از سیاستمداران در تاریخ ایران ظهور کردند که در تقابل با سیاستمداران سنتی قاجاری، اگر چه نتوانستند به اهداف خود دست یابند، بسترسیاسی برای کودتای ۱۲۹۹ خ و تحولات بعدی در ایران را فراهم کردند.

۱۲. جنبش جنگل در گیلان، در اساس یک جنبش ضد‌اشغال بیگانه (روسیه‌ی تزاری) بود، اما در تابستان ۱۲۹۷ خ، این جنبش در یک تغییر فاز مبارزه که ناشی از سقوط دولت روسیه‌ی تزاری در انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ (آبان ۱۲۹۶ خ) بود و در نتیجه‌ی اشغال گیلان به صورتی که پیش تر وجود داشت دیگر منتفی شده بود، به جنبشی برای تحقق مطالبات مشروطه‌خواهی بدل شد.

۱۳. از آغاز تابستان ۱۲۹۷ خ، تغییر فاز مبارزه با تحولاتی در درون تشکیلات جنگلیان شروع شد که در آن بخش مشروطه‌خواه مدرن در این تشکیلات دست بالا پیدا کرد و در نتیجه در یک تقابل آشکار، سرانجام تا پایان همین سال، بخش سستی تشکیلات جنگلیان در عمل خود را از مبارزه کنار کشید.

۱۴. از دروازه‌ی انقلاب جنگل که در ۱۴ خرداد ۱۲۹۹ خ به پیروزی کامل دست یافت، برای نخستین بار در تاریخ معاصر ایران، یک نیروی سیاسی جدید با ایدئولوژی انقلابی جدید، یعنی بلشویسم (لنینیسم) وارد شد که درک جدیدی از ایدئولوژی مارکسی داشت و بعدها در تاریخ ایران به فرهنگ سیاسی موثر و در عین حال مخرب تبدیل شد.

۱۵. فرایند تحولات انقلاب جنگل از ۱۴ خرداد ۱۲۹۹ خ تا پایان آن در اواخر پاییز ۱۳۰۰، در مجموع دو دوره تاریخی را طی کرد که هر دو دوره در ارتباط مستقیم و تحت الشعاع تحولات انقلاب اکبر و مواضع رهبران آن است؛ که هم‌زمان تغییرات سیاسی مهمی را تجربه می‌کرد، قرار گرفت.

این کتاب در نه فصل تدوین شده است. در فصل نخست به اهمیت تمرکز اداری گیلان پس از ۷۰۰ سال پاشیدگی قدرت پرداخته شده است. در فصل دوم، شورش موسوم به عادل‌شاه مورد بررسی قرار گرفته و نشان داده شده که این شورش فاقد ارزش تاریخی در تاریخ گیلان بوده است. فصل سوم به تاریخ گیلان پس از مرد شاه عباس اول تا پایان اشغال گیلان که اهمیت تاریخی مهمی داشته پرداخته است. فصل چهارم با بحث در مورد تحولاتی که گیلان از پایان اشغال خود توسط پتر اول تا اشغال قفقاز توسط روسیه در بر می‌گیرد، ادامه پیدا کرده است. در فصل پنجم به فرایند ادغام اقتصاد گیلان در اقتصاد روسیه تا دوران مشروطیت پرداخته شده است. در فصل ششم تحولات اجتماعی و فرهنگی گیلان در همین دوره مورد بحث قرار گرفته است. در فصل هفتم به یکی از دوره‌های مهم تاریخ معاصر گیلان، یعنی تحولات مشروطه پرداخته شده و نقش برجسته‌ی رهبری انقلابیون مشروطه‌ی گیلانی در برانداختن استبداد مطلقه‌ی صغیر نشان داده شده است. در فصل هشتم دوران پس از فتح تهران تا آغاز جنبش جنگل مورد بحث قرار گرفته که تا حد زیادی از آن تا کنون در تاریخ گیلان ارائه شده است. و سرانجام در فصل آخر، جنبش و انقلاب جنگل مورد بررسی قرار گرفته که با برآمدن سردار سپه خاتمه یافت.

در پایان از حوزه هنری گیلان و نشر فرهنگ‌ایلیا سپاسگزارم که انتشار این جلد از کتاب را همانند جلد نخست، با همت و تلاش بسیار و به وجهی نیکو به دست خوانندگان فرهیخته‌ی این اثر می‌رسانند.

ناصر عظیمی بهار ۱۳۹۶